

Shakespeare-realist couldn't follow this trend in depicting such personages. Even in his comedies every jester is endowed with considerable individuality. But the fool in «King Lear» exceeds them all in individualization and life-likeness. It is a genuine realistic character.

The material of the essay permits to form the conclusion that the speech of Lear's fool undergoes continuous changes and that it perfectly resembles the speech of a real common man. The observations made help us understand how Shakespeare «animated» this traditionally abstract figure, how he brought it to life.

Б. М. КНЯЗЕВСЬКИЙ

ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ
ФІЛОСОФСЬКОГО ПОНЯТТЯ «МАН»
В ДРАМІ «ГАМЛЕТ»

В історії людства є періоди, коли нове відношення до людини виявляється з більшою пристрасністю, ніж звичайно. Таким періодом в історії Англії було Відродження. Саме в цей час філософське поняття людини підлягло значній зміні і розвитку, що, в свою чергу, привело до відповідного розширення значення слова *man*, збагачення його ідейного змісту, зміни синонімічного ряду, втрати старих та появи нових співвідносних зв'язків його з іншими словами та поняттями тощо.

В сучасному зарубіжному шекспірознавстві можна помітити нові намагання заперечити вплив гуманістичної філософії на світогляд і філософський словник Шекспіра та представити творчість великого драматурга в цілому продуктом середніх віків¹.

В даній статті робиться спроба проаналізувати лексичні засоби для вираження одного з центральних філософських понять у драмі «Гамлет», а саме поняття *man* — «людина»².

Серед цілої низки слів, що служать для вираження поняття «людина», слово *man* в «Гамлеті» — основне. Воно має значення *human being, homo*, тобто означає людську істоту незалежно від роду і віку:

He was a man, take him for all in all (I, 2).
What a piece of work is man! (II, 2).
To know a man well, were to know himself (III, 3).
«Homo» is a common name to all men (Henry IV; II, 1).

З поняттям людини в цьому творі в першу чергу пов'язується наявність розуму, інтелекту. В тих висловлюваннях Гамлета, де філософське осмислення суті людської природи виступає найбільш чітко, лексико-семантичний зв'язок слів *man* та *reason, judgement* є постійним і стоїть на передньому плані:

What a piece of work is man! how noble in reason! (II, 2)
What is a man
If his chief good and market of the time
Be but to sleep and feed? A beast, no more.
Sure he that made us with such large discourse,

¹ Див.: M. M. Reese. Shakespeare, His World and His Work. London, 1953, p. 457; J. C. Taylor. The Medieval Element in Shakespeare, «The Shakespeare Association Bulletin», 1937, N. 12, p. 21; A. Harbage. Shakespeare and the Rival Traditions. New York, p. 149.

² В значенні «чоловік», «мужчина» слово *man* в даній статті не розглядається.

Looking before and after, gave us not
That capability and god-like reason
To lust in us unus'd (IV, 4).

Порівн.: «Man... endued with the powers and faculties of reason and other faculties» (W. Raleigh. History of the World).

«Reason is certainly peculiar to us... Man, who through reason is the most perfect...» (M. Ficino. Five Questions Concerning the Mind).

«Of reason ariseth selection or choice, which is proper to man» (B. Castiglione. The Courtier).

Немає сумніву, що в основі співвідношення *man* — *reason* лежить уявлення про розум як про суттєвий визначальний компонент змісту філософського поняття *man*, причому словом *reason* позначається та якість, яка в першу чергу відрізняє людину від тварини.

Важливим фактором для такого тлумачення слова *man* в «Гамлеті» є наявність не лише постійного співвідношення *man* — *reason*, але і та обставина, що воно розвиває своєрідний протиставний зв'язок із словом *beast*. Аналіз показує, що співвідношення *man* — *reason* (judgement) — *beast* повторюється в п'єсі в ряді випадків і, таким чином, характерне для слововживання Шекспіра (див. I, 2; IV, 4; IV, 5; також Caes. III, 2).

Використання слова *beast* як синоніму *man* стилістично і ідеологічно виправдане, тому що воно дає оцінку негідної свого високого знання людини з точки зору гуманістичного світогляду.³

В основі лексико-семантичного зближення слів *man* та *beast* як філософських термінів у «Гамлеті» лежать спільні смислові зв'язки обох слів. З'єднувальною ланкою виступає тут слово *creature* (*man-reasonable creature; beast-unreasonable creature*) з широким значенням «animate created being», спільним для обох слів (див. II, 2; III, 2; IV, 3; IV, 7; також Temp. V, 1).

Щодо вживання і розуміння слова *man* можна твердити, що Шекспір виходить з того значення слова, яке склалося у творах видатних філософів нового часу — продовжувачів традицій класичної філософії. Так, у творі «De officiis» Цицерона знаходимо таку паралель: «Sed inter hominem et belluam hoc maxime interest est haec... Homo autem quod rationis est percipere, perquam consequentia cernit, principia et causas rerum videt...» (M. T. Cicero. De Officiis, I, IV).

В «Нарисах» Монтеня, з якими Шекспір був добре обізнаний, читаємо: «Since it hath pleased God to endow us with some capacity of discourse, that as beasts we should not servilely be subjected to common laws... only reason ought to have the conduct of us» (M. Montaigne. Essays, Tr. J. Florio).

Шекспір вірно схопив тенденцію розвитку і вживання терміну *man* в філософії нового часу. Згодом, у Локка, даний термін у співвідношенні *man* — *reason* — *beast* набуває вже принципіального філософського значення.⁴

Роль розуму, лексичним виразником якого в найширшому значенні виступає також слово *mind*, є настільки важливою у визначенні філо-

³ Цього не можна сказати про автора «Zodiake Vitae», який подібними до шекспірівських словами (IV, 4) говорить про людину так:

For underneath the kinde
Of man, the wilde and savage beast consists of brutish kinde,
to sleepe and foode, addicted all. What is a man? a foolish beast.
(P. Stellatus. Zodiake Vitae).

⁴ Див. J. Locke. An Essay Concerning Human Understanding, Vol. II. Oxford, 1894, p. 385—386.

софського поняття людини в «Гамлеті», що він може ототожнюватися з його носієм, людиною. Так, у вислові «O what a noble mind is here o'erthrown (III, 1)» вираз «noble mind» синонімічний виразові «noble man», тобто їх значення настільки злилися, що їх неможливо розмежувати.

Вираження ідеї людини за допомогою слова *mind* дуже показове для філософії епохи Відродження і характерне для словника Шекспіра-гуманіста. Порівн.: «The mind is the man, and knowledge the mind» (Fr. Bacon. Northumberland Manuscripts)⁵. «The man is but his mind» (Puttenham. Art of English Poetry).

Таким чином, термін *man* вживається в «Гамлеті» в новому філософському значенні, яке за своєю суттю значно відрізняється від середньовічно-схоластичного, коли основним елементом у його визначенні була душа, *soul, anima*⁶. Проф. Сміт вірно зауважив, що в середні віки людина розглядалась не як особа, індивід, а як душа, яка врятовується або гине («a soul to be saved or lost»)⁷. Наприклад: «Quid enim magis est homo quam animam?» (Hugo de St. Victor)⁸.

Другим елементом, що становить зміст філософського поняття *man* в «Гамлеті», є *body*. Це знаходить свій вираз у тісному лексико-семантичному і предметно-смисловому співвідношенні «*man* — *body*»:

For nature crescent does not grow alone
In thews and bulk; but, as this temple waxes
The inward service of the mind and soul
Grows wide withal (I, 3).

Порівн.:

Praterae gigni pariter cum corpore et una
Crescere sentimus pariterque senescere mentem.
(Lucretius. De rerum nature III, 455).

The mind is with the body bred, we do behold
If jointly grows with it, it waxeth old.
(M. Montaigne. Essays).

Як бачимо, в «Гамлеті» уявлення про людину, людську природу тісно пов'язане з двома ознаками, а саме *mind* і *soul* (де *mind* означає розум, а *soul* його психічний субстрат) та *temple* в значенні *body*.

Аналіз лексики відомого монолога Гамлета «What a piece of work is man...» (II, 2) також дозволяє виділити аналогічний лексичний ряд, а саме: *man*—*reason*, *apprehension*, *faculties*—*form*, *moving*, *action*. Останні три слова служать для позначення тих головних ознак, за допомогою яких Шекспір виражає своє захоплення людським тілом, його красою, формами, рухами та жестами⁹.

В «Гамлеті» є цілий ряд слів, близьких за смислом до слова *body*, які трактуються у дуже широкому філософському плані. В першу чергу до них належить *machine* в значенні *human body*¹⁰, яким Гамлет позначає себе в листі до Офелії (II, 2). Незважаючи на дещо евуїстичне забарвлення цього слова, воно вказує, що Гамлет — студент-філософ, та дуже образно передає ідею людського тіла як єдиного, цілого гармонійно злагодженого механізму. В такому матеріалістично-атомістичному значенні дане слово вживається в англійській художній і філософській

⁵ Цит. за роб.: W. S. Melsome. The Bacon-Shakespeare Anatomy. London, 1945, p. 145.

⁶ Див.: Н. О. Taylor. The Medieval Mind. Cambridge, 1949, §§ 16, 17, 18.

⁷ L. S. Smith. The English Language. London, 1948, p. 233.

⁸ R. Eisler. Wörterbuch der philosophischen Begriffe, Bd. II. Berlin, 1929, sub Seele.

⁹ M. Deutschbein. Shakespeare und die Renaissance. «Die neuen Sprachen», Bd. XXIII, 1915—1916, S. 10.

¹⁰ A. Smidt. Shakespeare-Lexicon. Leipzig, 1923, sub machine.

літературі вперше. В основі становлення нового значення цього слова лежать наукові дані фізіології та анатомії людини, успіхи механіки та сама семантика цього слова, яке означало «any complicated work in which any part contributes to the motion of another»¹¹.

Не менш важливим за слово machine¹² є temple, яке Шекспір вживає в «Гамлеті» також в значенні human body (I, 3). Дане слово як своєрідний стилістичний варіант не тільки означає те саме, що й body, але одночасно виражає авторську оцінку і той глибокий гуманістичний зміст, який Шекспір вкладав у поняття людського тіла. В такому значенні великий драматург вживав це слово дуже рідко і лише в серйозних за філософським змістом контекстах. Вживання слова temple відрізняється від таких порівнянь тіла, як prison, jail, cage, dungeon, які постійно зустрічаються в творах середньовічних схоластів, що продовжували традиції Платона:

«...et corpus nostrum sepulchrum esse nobis et partem illam animi, in qua cupiditates sunt» (Platonis Gorgias, XLVII).

«...how grievous a prison this my body is unto my soul» (Th. Becon. Prayer).

«This body is a goale» (Th. Storer. Life and Death).

Таким чином, у філософському осмисленні людини в «Гамлеті» чітко виступають два моменти, а саме — момент наявності розуму, інтелекту та момент наявності тіла, які разом об'єднуються і створюють філософський зміст поняття man, human, being, в силу чого слово man служить позначенням людини як істоти розумної, homo sapiens епохи Відродження. Отже, дане поняття виражається, так би мовити, «суплетивно», тому що для цього служить не одне, а ряд слів: man—mind (reason)—body. Із сказаного випливає визначення самого терміну man: «The New Man is a Mind and a Body».

Лексичні засоби для вираження філософського змісту поняття man в «Гамлеті» є новими для того часу і відрізняються від засобів середньовічної філософії, які в основному зводились до співвідношення man—soul—flesh(body):¹³

«... nam animam et corpus hominem vocamus» (Platonis Cratylus, XVII).

«...Man, after the mind of Origen, is made of three parts... the flesh... the spirit... the soul» (Erasmus. Enchiridion, tr. Coverdale, 1545).

«...man was composed of soul and body» (A. Ramei. Courtier's Academy)¹⁴.

Синонімом man в розглядуваному плані виступає в «Гамлеті» також слово person, яке розділяє з ним функцію найбільш загального вираження поняття людини (I, 3; 5, 2). Дане слово в значенні «людина», «особа», «хтось», «any individual human being» було повністю закріплене саме в творах Шекспіра. До нього, в епоху середніх віків, person мало значення «маска» та «видатна особа» (порівн. parson)¹⁵. Поступово воно втрачало попередні відтінки значення, які скоували його даль-

¹¹ S. Johnson. A. Dictionary of the English Language. London, 1785, sub machine.

¹² Про аналогічне вживання слів tool, engine, living instrument, watch тощо у творі Брайта «The Treatise of Melancholy» див. D. Wilson. What Happens in Hamlet? Cambridge, 1951, p. 314.

¹³ Порівн.: В. Wuehler. Dictionary of Scholastic Philosophy, Milwaukee, 1956, sub man; E. Gilson. Reason and Revelation in the Middle Ages. New York, 1938, p. 23.

¹⁴ Curt. Th. Spenser. Shakespeare and the Nature of Man. New York, 1954, p. 4.

¹⁵ Див. H. Rheinfelder. Das Wort Persona im Mittelalter. «Beihfte zur Zeitschrift für Romanische Philologies», Bd. LXXVII, S. 170—181.

ший розвиток, і стало, за словником Джонсона, «a general loose term for a human being»¹⁶.

Проф. Дойчбайн вказує на одну особливість у зміні засобів вираження поняття man в той час. Якщо раніше людина, носій soul, позначалась займенниками I, thou і т. п., то тепер, зокрема в «Гамлеті», людина як носій mind, reason позначається займенником self, який розвинувся в англійській мові в XVI ст.: «To thine own self be true» (I, 4; також III, 3; IV, 5).

Тут self означає «dein wahres Ich, mind»¹⁷, власне «я» людини, «one's own person»¹⁸.

Отже, слова person та self є свого роду еквівалентами man, виражаючи поняття людини, її індивідуальності як сукупності відмінних, неповторних розумових та тілесних ознак і якостей. Різниця між ними та, що self виражає внутрішнє «я» людини, її розум на противагу до тіла, тоді як person з цим останнім пов'язане нерозривно.

Варто відмітити, що такі середньовічні позначення людини космічного характеру, як little kingdom та microcosm, в «Гамлеті» відсутні. Не зустрічаємо також у творах Шекспіра слова individuum.

Найповніше нове філософське значення слова man виражено у монолозі Гамлета з другої дії, в якому міститься філософія гуманізму і рівного якому по мовній красі немає у всій англійській літературі:¹⁹ «What a piece of work is man! How noble in reason! How infinite in faculties! in form and moving how express and admirable! in action how like an angel! in apprehension how like a god! The beauty of the world! The paragon of animals!» (II, 2).

В основі вживання слова man в цьому контексті лежить уявлення про людину як істоту, наділену нескінченними здібностями, високими розумовими якостями та красою тіла. Саме в даному випадку man вживається як термін філософії у повному розумінні цього слова²⁰.

Приклади подібного високого звучання слова «людина» та апофеозу самої людини можна знайти в творах інших видатних мислителів епохи гуманізму:

«Est igitur Homo ultima, suprema et precipua sensibilis mundi creatura, sita et collocata extra omnium tanquam omnium potentia et contentia» (Boetius. De Sapiente, XXVI).

O! What is a man!
That thou adorn'st him with so great a mind,
Mark'st him a king, and even an angel's peere?
There cannot be a creature more divine...

(J. Davies. Nosce Teipsum).

«'Twas (heaven. — B. K.) made for man, therefore is man more excellent» (Ch. Marlowe, Faustus).

«...an excellent creature man» (Th. Lodge. Defence of Poetry).

«Es gibt nichts Grosses auf der Erde ausser dem Menschen, nichts Grosses im Menschen ausser seinem Geist und seiner Seele» (P. della Mirandola. Oratio de Hominis Dignitate)²¹.

¹⁶ S. Johnson. Curt. тв., sub person.

¹⁷ M. Deutschbein. Die Bedeutung von mind in 16. Jahrhundert. «Anglia», Bd. 66, Heft, 2/4, 1942, S. 221.

¹⁸ Порівн. J. M. Baldwin. Dictionary of Philosophy and Psychology, Vol. II. New York, sub self.

¹⁹ Див. J. Ch. Collins. Studies in Shakespeare Westminster, 1904, p. 197.

²⁰ N. Delius. Shakespeares Werke, Bd. II, Elberfeld, 1876, S. 400.

²¹ Curt. aa «Shakespeare — Jahrbuch», Bd. II, N. F., S. 10. Див. також: The Renaissance Philosophy of Man, Ed. E. Cassirer. Chicago, 1948, p. 223.

Нове трактування та відношення до терміну *man* в «Гамлеті» стане ще більш переконливим, коли навести такі середньовічні та антигуманістичні порівняння та епітети людини, як *worm*, *ant*, *miserable*, *frail*, *disdainful* і т. п.²²

Таким чином, слово *man* виступає в «Гамлеті» як термінологічний виразник поняття людини і має виразно закінчене філософське значення. Аналіз показує, що дане слово Шекспір наповнює новим гуманістичним змістом, продовжуючи кращі традиції класичної і гуманістичної філософії.

Термін *man* виступає в творі як центральний член синонімічного ряду, члени якого, стаючи його синонімами або доповненнями, сприяють розкриттю його смислового і філософського змісту.

Активне використання слова *man*, зміна і збільшення лексичних засобів вираження позначуваного ним поняття, нове тлумачення і філософський зміст — все це пов'язане із ствердженням нового відношення до людини, характерного для світогляду передових мислителів епохи Відродження, епохи гуманізму, коли утверджується нове розуміння людини, людської індивідуальності.

В. М. КНУЗЕВСЬКА

LEXICAL MEANS OF EXPRESSING
THE PHILOSOPHICAL NOTION OF «MAN» IN «HAMLET»

Summary

Shakespeare's philosophical vocabulary in «Hamlet» is exceedingly rich. Among numerous philosophical terms «man» is of special interest and importance. Shakespeare's use of it in connection with other correlated terms (creature, beast, self, mind, reason, body, machine etc.) convincingly shows the influence of the Renaissance ideas on the philosophical contents and semantics of the term in question.

²² Див. також О. Р. Кристеллер. *The Philosophy of Man in the Italian Renaissance*, «Italia», XXIV, 1947, p. 97; M. L. Wiley. *The Subtle Knot*. London, 1952, p. 68.

Д. М. ВАВРИНЮК

ЗАСОБИ ГУМОРУ
В КОМЕДІЯХ ШЕКСПІРА

Драматичні твори Шекспіра мають характерну особливість, притаманну в більшій або меншій мірі як його комедіям, так і трагедіям: гумор. Гумор у Шекспіра надзвичайно різноманітний — від тонкого дотепу до грубуватого жарту. Сміх драматурга часто служить для розкриття людської глупоти або вікчемності, але нерідко його жарти виражають просто надмір життєрадісності, такої характерної для літератури епохи Відродження. «Рідко хто сміявся таким безтурботним і таким ясним сміхом, як сміється Шекспір у своїх комедіях», — писав Луначарський¹. Гумор випромінює кожний комедійний персонаж, кожна, здавалося б, непомітна репліка. Той, хто читає незрівнянні шекспірівські комедії, немаче купається в хвилях його щедрого, благодатного гумору.

Щоб краще зрозуміти Шекспірові комедії, необхідно з особливою увагою дослідити особливості його гумору як одного з основних елементів комедії. Засоби, якими користується Шекспір для досягнення комічного ефекту, можна в основному поділити на три групи: гумор ситуацій, гумор характерів і гумор, виражений мовно-стилістичними засобами.

Герої комедій Шекспіра потрапляють у різні смішні ситуації, що виникають внаслідок помилок, непорозумінь, збігу обставин або свідомої містифікації та інтриг дійових осіб. Одним з улюблених засобів Шекспіра є ситуації, в яких герої переодягаються або просто влають інших осіб і через те стають причиною цілої низки непорозумінь. Дуже часто, наприклад, жінки переодягаються чоловіками (Віола в «Дванадцятій ночі», Розалінда в «Як вам це подобається», Джулія в «Двох веронцях», Порція і Нерісса, а також Джессіка у «Венеціанському купці» і т. п.), через що виникають комічні ситуації.

О. Смірнов у статті «О мастерстве Шекспира» докладно розглядає мотив переодягання, використаний Шекспіром, як один із типових засобів у традиційному репертуарі англійської і загальноєвропейської драматургії його епохи, підкреслюючи при цьому «тонкість шекспірівсько-

¹ А. В. Луначарский. *О театре и драматургии*. Избр. статьи в двух томах, т. 2. М., 1958, стр. 427.